

SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMEL İLKELERİ

❧

*Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU**

ÖZET

Aydınlanma, Sanayileşme ve Fransız İhtilali son üç asırlık dünya siyasi tarihinin en önemli üç aşamasını oluşturmaktadır. Bu dönüşüm süreçlerinin siyasi talep boyutunu oluşturan Fransız İhtilali sonucunda ana hatlarıyla Liberalizm, Sosyalizm ve Muhafazakârlık ideolojileri doğmuş ve bu ideolojiler 1789 yılından günümüze kadar dünyayı şekillendirmişlerdir. Siyasal Muhafazakârlık bu süreçte Fransız İhtilali'ne karşı bir tepki olarak doğmuş ve başta Fransa olmak üzere İngiltere, Almanya ve ABD'de siyasal bir ideoloji, halk düşüncesi ve parti politikası olarak yaygın kabul görmüştür. Bu çalışmanın amacı, siyasal muhafazakârlığın tarihi boyutu, tanımlanması ve temel ilkelerinin ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Sanayileşme, Fransız İhtilali, Liberalizm, Sosyalizm, Muhafazakârlık

*Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü

SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMEL İLKELERİ

GİRİŞ

Muhafazakârlılık, iki yüzyılı aşkın bir süredir başta Avrupa ve Amerika olmak üzere, bütün dünyada Liberalizm, Sosyalizm ve Milliyetçilik ile birlikte yaygın olarak düşünülen, eleştirilen veya paylaşılan ama sürekli olarak tartışılan bir düşünce sistemidir. Liberalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin boşalttığı veya doldurduğu alanlarda doğan muhafazakârlık¹ kendi temel ilkelerini bu zaman zarfında oturtmayı başarmıştır.

Tarihi geçmişine baktığımız zaman siyasal muhafazakârlığın kuramlaşma sürecini oluşturan olguların başında Aydınlanma, Fransız İhtilali ve Sanayileşmenin geldiği görülmektedir. Bu süreçlerden geçerek olgunlaşan siyasal muhafazakârlık; tarihi değerleri, toplumu, pragmatizmi, özel mülkiyeti, ara kurumları, gelenekleri, dini, var olan otorite ve düzeni savunurken; her türlü devrim ve toplum mühendisliğini, bireyciliği ve saf bilimciliği ve akılcılığı reddettiği görülmektedir.

Bu olguların siyasal bir ideolojiye dönüşmesini sağlayan olay ve kişi ise, Fransız İhtilali'ne karşı muhafazakârlığın yukarıda saydığımız temel öğelerini, kapsamlı bir şekilde "Fransız İhtilali Üzerine Düşünceler"² (*Reflections on the Revolution in France*) ve "Yeni Whig'lerden Eski Whig'lere Bir Rica" (*An Appeal From the New Whigs to the Old*) isimli eserleriyle dile getiren, İskoç asıllı İngiliz düşünce ve siyaset adamı Edmund Burke'tür.

A. Siyasal Muhafazakârlığın Temel Öğeleri

Siyasal muhafazakârlığın ilk döneminden itibaren, bir ideal düzeni, ütopyası (telos) olmadığı sadece hükmetme bilgisi olduğu halde³ yılmadan ve değiştirmeden savuna geldiği öğelerin başında, tarih ve geleneklerin bir zincir şeklinde sürekliliği, dinin vazgeçilemezliği, toplum mühendisliği, her türlü devrime karşıtlığı ve bunun yerine tedrici değişimi savunma, özel mülkiyetin kutsallık derecesinde dokunulmazlığı,

¹ Andrew Heywood, *Siyaset*, Adres yayınları, Ankara, 2010.s75

² Edmund BURKE, *Reflections on the Revolution in France*, (1790 Tıpkıbasım), Penguin Books, London, 1986.

³ Karl MANNHEIM, *İdeoloji ve Ütopya*, (Çev. Mehmet Okyavuz), Epos Yayınları, Ankara, 2002, s. 251; ÖZİPEK, 2005, s. 109.

her toplumun kendi ideal sistemini üretebilmesi ve bunu yaşama özgürlüğü, ara kurumların önemli oluşu ve dokunulmazlığı gelmektedir.

Zürcher'e göre, Edmund Burke'ten günümüze kadar muhafazakârlığın değişmeyen temel kriterleri şunlardır⁴:

- a. Dinin önemli oluşu,
- b. Reform adına kişilere haksızlık yapılması tehlikesi (nedeniyle ihtilal gibi toplumsal müdahalelere karşıtlık),
- c. Rütbe ve görev ayrımlarının gerçekliği ve arzu edilirliliği (hiyerarşiye bağlılık),
- d. Özel mülkiyetin dokunulmazlığı,
- e. Toplumun bir mekanizmadan ziyade bir organizma olduğu,
- f. Geçmişle kurulan bağlar.

Günümüzün muhafazakâr düşünürlerinden Russell Kirk ise muhafazakârlığın temel öğelerini şöyle ifade etmiştir⁵:

- a. Muhafazakârlar, süreklilik arz eden bir ahlakî düzenin varlığına inanmaktadır,
- b. Geleneklere, teamüllere (âdetlere) ve devamlılığa inanırlar,
- c. Muhafazakârlar, itiyat (alışkanlıkları devam ettirme) prensibi olarak adlandırabileceğimiz bir prensibe inanırlar,
- d. Muhafazakârlara, ihtiyat prensibi rehberlik eder,
- e. Muhafazakârlar, çeşitlilik prensibine dikkat ederler,
- f. Muhafazakârları özgürlük ve mülkiyetin birbiriyle ilişkili olduğuna inanırlar,
- g. Muhafazakârlar, gönüllülüğe dayanmayan kolektivizme karşı olmaları sebebiyle, gönüllü bir toplumu desteklerler (doğal toplum),
- h. Muhafazakârlar, iktidarın ve insanın ihtiraslarının ihtiyatlı bir şekilde sınırlandırılması gerektiğine inanırlar.

⁴ Eric Jan ZÜRCHER, "Muhafazakârlık Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt: 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.40.

⁵ Russel KIRK, "Muhafazakârlık Fikri", (Çev. Bengül Güngörmez), *Liberal Düşünce*, Yıl: Sayı: 37, s. 89, Kış, 2005

i. Muhafazakârlara göre, güçlü bir toplumda süreklilik ve değişim üzerinde uzlaşma sağlanmalı, her ikisi de kabul görmelidir.

Günümüzün önde gelen muhafazakâr düşünürlerinden bir diğer önemli şahsı olan Micheal Oakashett'a (1901–1990) göre muhafazakârlığın genel özelliklerinin şunlardır⁶:

Elde olanın olmayana, bilinenin bilinmeyene denenmiş olanın denenmemişe, olguların gizemli olana, gerçeklerin olası olana, sınırlı olanın sınırsız olana yakındakinin uzaktakine, yeterli olanın aşırı olana, uygun olanın mükemmel olana, küçük ve sınırlı buluşlar ve yeniliklerin büyük ve belirsiz olanlara tercih edilmesi.

Nisbet, Amerikan muhafazakârlığının en önemli ilkeleri arasında minimal devlet, güçlü ama müdahalesiz hükümet, aile, komşuluk, yerel topluluk, kilise ve diğer aracı kurumların etkinliği, âdem-i merkezîyetçiliği, yerelcilik, akılcı planlama karşısında gelenek ve deneyimin açıkça tercih edilmesi, yeniden dağıtımaya yönelik siyasete karşı olmak gibi birçok alanda *laissez-faire* ilkeleri yeniden geçerlilik kazandığını belirtirken, kitabında muhafazakârlığın temel dogmalarını şöyle belirtmiştir⁷.

- a. Tarih ve geleneğe bağlılık,
- b. Akıl ve ön yargı,
- c. Otorite ve iktidar,
- d. Özgürlük ve eşitlik,
- e. Mülkiyet ve hayat,
- f. Din ve ahlak.

Yılmaz'ın siyasal muhafazakârlığın temel öğelerini, toplumun önceliği, geleneklerin önemli oluşu, kutsal değerlerin gerekliliği, ara kurumların önemli oluşu, çeşitlilik, farklılık ve eşitsiz doğal hiyerarşik yapının korunması, devrim karşıtlığı ve tarihe saygı⁸ şeklinde sıraladığını görmekteyiz.

⁶ Zeynep GÜLER, (Der. Birsen ÖRS) *19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 148.

⁷ Robert NİSBET, *Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek*, Kadim yayıncılık, (Çev. M. Fatih Serenli, Kudret Bülbül), Ankara, 2007, S. 74–130.

⁸ Aytekin YILMAZ, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayınları, Ankara, 2003, s.100–101.

Bu bölümde siyasal muhafazakârlığın bu temel unsurları ayrı başlıklar halinde analiz edilecektir. Bunun nedeni ise bu maddelerin Burke'ten günümüze kadar tüm muhafazakâr siyaset düşünürleri tarafından değişmeden kabul edilmesi ve günümüzde siyasal muhafazakârlığın ilkeleri olarak kabul edilmesidir.

2.1.1 Devrim ve Toplumsal Mühendisliğe Karşıtlık

Önceki bölümlerde de açıklandığı gibi siyasal muhafazakârlık, esas itibarıyla o güne kadar (1789) görülen ve günümüze kadar da çok büyük toplumsal, siyasal ve ekonomik değişikliklere yol açan Fransız İhtilali'ne karşı bir tepki olarak doğmuştur. Bu nedenle Fransız İhtilali ve sonrasında ortaya çıkan büyük siyasal ve sosyo-ekonomik dönüşüme duyulan tepkiler, muhafazakâr düşüncenin özünü oluşturmaktadır⁹.

Burke, Fransız İhtilali'ni, teorisyenleri (J.J. Rousseau) ve uygulayıcılarını (Robespierre), kendisine bağlı olan toplumun bağlarını koparmak ve onu asosyal, gayri medeni ve kopuk bir temel unsurlar kaosuna sürüklemekle suçlamıştır¹⁰.

Tocqueville'e göre, "devrim'e gerek yoktu. Çünkü eski kurumlar zaten değişmekteydi. Bunlar yenilenebilirdi. Ağaç budanarak yenilenmeliydi"¹¹ bu nedenle Fransız İhtilali, Fransa'nın temel kurumlarını ve siyasal toplumsal yapısını, budamak yerine yok etmiştir. Burke köklü bir devrim yapan ihtilalcileri şöyle eleştirmiştir¹²:

Tarihin zincirini kırma iradesi, zamandan kopmak, ülkesini düz beyaz bir kâğıt olarak görme olağanüstü kibirliliği, kendi toplumlarına fethedilmiş bir ülke gibi davranmak ve siyaseti çıplak akılla inşa etmek (...) Ülkesine uygarlıktan hiç nasibini almamış gibi davranmayı ve sanki her şeye yeniden başlamak durumundaymışsınız gibi hareket etmeyi tercih ettiniz. Kötü başladınız... Ticaretinize sermayesiz başladınız.

Fransız İhtilali, insanlık tarihinde o ana dek eşi görülmemiş bir olaydır; o ana kadar kimse geçmişi, radikal olarak silmek, bir "tabula rossa"

⁹ H. Bahadır TÜRK, "İdeoloji ve Siyaset", *Siyaset*, (Der. Mümtaz'er Türköne), Lotus Yayınları, İstanbul, 2003, s.122.

¹⁰ NISBET, s. 103.

¹¹ NISBET, S. 107.

¹² Paul BENETON, *Muhafazakârlık*, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991 s. 16.

(boş levha) yapmak ve toplumu insan hakları ve halkın egemenliği gibi salt rasyonel ilkelerden hareketle tamamıyla yeniden kurmak yönüne gitmemiştir¹³.

Bilgin'e göre siyasal muhafazakârlığın devrim ve toplum mühendisliği projelerine bakışı şöyledir¹⁴:

Soyut insan yoktur; her birimiz, bir tarihin, bir geleneğin, bir kültürün veya bir ırkın ürünüyüz. Köklerimiz bunlardır ve çok derindir; bunlar bizi hareketsizleştirmekten, pasifleştirmekten ziyade beslerler. Bu kimlik, bizi konumlar ve meşrulaştırır. Evrenselci proje, insanı üstünde yetiştirdiği topraktan kurtarmak isterken, aksine onu çaresiz bir umutsuzluğa ve patetik bir gezginliğe itmektedir. Bu düşünceler politik düzlemde karşı-devrim akımı veya devrim-karşıtı bir akım içinde yer almıştır. 1789 Devrimini tarihin akışı içinde bir kesinti, kötü bir parantez olarak gören bu anlayış (muhafazakârlık) kesintiye uğramış tarihin sürekliliğini sağlamak için parantezin kapatılması gerektiği görüşündedir.

Toplumun ve devletin tarihi sürecine uygun olarak değişmesini savunan siyasal muhafazakârlık, ihtilallere, toplum projelerine her türlü masa başı toplum dönüştürmelerine karşıdır. Bu nedenle muhafazakârlar sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal hayata sekte vurulması, mevcut birikimin ortadan kaldırılması ve tarihi birikimin yok edilmesi çalışmalarına karşı olduğu gibi, tepeden inme ve dayatmacı yöntemlerle total anlayışların topluma kabul ettirilmeye çalışılmasına da karşıdır.

Siyasal muhafazakârlığın değişim anlayışı ise, mecrasında akan bir nehrin, yer ve zamana göre akışı gibi, toplumun doğal halinde değişimine dayanmaktadır. Edmund Burke değişime toptan karşı olmadığını, yalnızca değişimin her ülkenin tarihsel, politik ve toplumsal bağlamıyla uyumlu olması gerektiğini ifade etmektedir¹⁵. İnsan kafasındaki düşlelerin veya arzuların sayısı kadar fazla ve sık değişim olursa sürekliliği ve devamlılığı ortadan kalkar. Kuşaklar birbirinden kopuk olur, insanların yaz mevsimindeki sineklerden farkı kalmaz.

¹³ Nuri BİLGİN, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s. 19.

¹⁴ BİLGİN, s. 18.

¹⁵ Michael ROSEN ve Jonathan WOLFF, *Siyasal Düşünce*, (Çev. Sevdâ Çalışkan-Hamit Çalışkan), Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s.431.

Muhafazakârlık, değişmeye ve gelişmeye açık bir düşüncedir. Fakat “değişimin, her ülkenin tarihsel, politik ve toplumsal konumu ile uyumlu olması gerektiğini”¹⁶ belirtmektedir.

Özetle siyasal muhafazakârlık her türlü devrime ve toplumsal mühendisliğe karşıdır. Bunun yerine tedrici ve doğal gelişimi savunan siyasal muhafazakârlığın bu konudaki tutumu, Burke’ten günümüze kadar değişmemiştir.

2.1.2. Pragmatizm, Geleneklere ve Tarihe Bağlılık

Gelenekle pragmatizm birbirini besleyen bir su tulumbası gibidir. Çünkü gelenekler pratik işlevsel değerlerin halk arasında bir çeşit kurumsallaşmış durumudur. Pragmatizm, herhangi bir durum karşısında ideolojilere bağımlı olarak durumu çözmek yerine geçmiş temeli ve sorunu ortadan kaldıracı bir durumdur. Burada önemli olan şekilcilik yerine özdür. Muhafazakârlara göre, insanın sınırlılığı ve dünyanın sonsuz karmaşıklığı nedeniyle çözüm geleneklerin pratik çözümünde yatmaktadır. Öyle ki, bu nedenle muhafazakârlar ideolojilere de karşıdırlar ve Heywood’a göre, muhafazakârlar, kendi inançlarını bir ideoloji olarak tanımlamak yerine bir “zihin durumu” veya bir “hayat görüşü” olarak tanımlarlar¹⁷.

Siyasal muhafazakâr anlayışta tarih ve gelenek, yüzyıllar içinde hayatın her alanında vuku bulan olaylar karşısında edinilen tecrübeler, hayatın içinden çıkarılmış somut bilgiler ve toplumun ürettiği zenginlik olarak bilinmektedir. Öyle ki Burke’e göre “insanlar, tarihin ve geleneklerin ürünü olarak”¹⁸ tanımlanmıştır.

İhtilalin tüm haşmetiyle sürdüğü bir sırada Burke’e devrimcilere şu hatırlatmada bulunmaktadır¹⁹:

Hükümetinizin aşırılıklarını düzeltmek,, istiyordunuz, iyi de yeni-sini yapmak neden? Eski geleneklerinize niye bağlanmıyorsunuz? Niye eski açık yürekliliğinizi ele almakla yetinmiyorsunuz? Ya da, eğer ata-

¹⁶ Süleyman Seyfi ÖĞÜN, “Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökenleri ve Peyami Safa’nın Yanılgısı”, *Toplum ve Bilim*, 74, Güz,1997, s. 109.

¹⁷ Andrew HEYWOOD, *Siyaset*, Adres Yayınları, İstanbul, 2010, s 76.

¹⁸ NISBET, s. 118.

¹⁹ Alexis de TOCQUEVİLLE, *Eski rejim ve Devrim*, (Çev. Turhan Ilgaz), Kesit Yayıncılık, Ankara, 1995, s.73.

lârinızın kurduğu yapının silinmiş fizyonomisini yeniden bulmak sizin için imkânsızsa, niye bakışlarınızı bizden yana çevirmiyorsunuz? Orada, Avrupa'nın eski ortak yâsasını bulmuş olurdunuz.

İskoç aydınlanmasının mimarı ve Burke'un fikirlerinden önemli ölçüde etkilendiği David Hume, toplumun sahip olduğu en önemli kuralların, insanın doğal içgüdülerinden kaynaklanmayıp, tarihsel tecrübeden çıktığını ve topluma yararlı olduğu için uygulandığını ve bu anlamda "doğal" değil "yapay" olduklarını belirtmiştir.

Geçmişten gelerek geleceğe uzanan süreklilik ilkesine dayalı olan gelenek, muhafazakâr düşünceye göre, siyasal faaliyette herhangi bir teoriden veya ideolojiden çok daha fazla ifade gücüne sahip daha iyi bir rehberdir. Çünkü gelenekler, "yaşamdan çıkarılan bazı soyutlamaların değil, yaşamın bütünü üzerinden temellenmiş gerçeklerden oluşmaktadır". Bu nedenle Burke'e göre hiçbir ilke gelenek haline gelemez. Çünkü²⁰:

En yetenekli öğretmen bile zorlu bir eğitim dönemini tamamladıktan sonra iyi bir disiplin almış ve kendisine şan ve şeref getirecek olan öğrencisini topluma kazandıracadı zaman her şeyin değişmiş olduğunu, zavallı öğrencisine gerçek değerin ne olduğundan haberi olmayanların horladığını, alaya aldığını görür. Değerlerin sürekli değiştiği bir ülkede onurun neyle ölçüleceğini kimse bilmezken, hassas ve ince bir onur duygusunun yeni doğmuş bir bebeğin yüreği atmaya başlar başlamaz ortaya çıkacağını kim garanti edebilir?

Bu nedenle muhafazakârlara göre yasalar da geleneklerden çıkarılmalıdır. Geleneği "uçsuz bucaksız bir bilgi ambarı"²¹ olarak gören muhafazakârlar için gelenek, geçmişten gelen bilgeliğin taşıyıcısı olarak çok büyük önem arz etmektedir. Ancak Viereck'e göre muhafazakârların gelenekten anladıkları, geçmişten sadece etik olarak değerli sayılabilecek derslerin çıkarılmasıdır²². Burada, muhafazakâr düşüncenin "körü körüne bir gelenekçilik" olmadığını belirtmek gerekir. Mannheim muhafazakârlıkla gelenekçilik arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır²³:

²⁰ ROSEN ve WOLF, s.432.

²¹ KIRK, 1982, s.43.

²² ÖĞÜN, 2004, s. 567.

²³ MANNHEİM, s.74-78.

Doğal muhafazakârlık olarak gelenekçilikle, kendine özgü geleneklere, yapıya ve biçime sahip özgül tarihsel ve toplumsal koşulların ürünü olan muhafazakârlık, birbirinden farklı olgulara işaret etmektedir ve muhafazakârlık bilinçli hâle gelmiş gelenekçiliktir.

Giddens'a göre "muhafazakârların geleceğe bakışı, her zaman geçmişe bakış üzerinden temellendirilmektedir"²⁴. Ancak muhafazakârlığın, tarih ve gelenekler ışığında geleceğe yönelik pozisyon alması, muhafazakârlığın temel ilkelerinden olan "durumsallık" özelliğinden de kaynaklanmaktadır.

Muhafazakârların geleneğe olan güvenlerinin kökeninde, bireyin sınırlı olan aklı ile her şeyi anlamasının mümkün olmadığına dair inanç vardır. Burke'e göre gelenekler, "insanlara toplum ve toplumsal ödevler hakkında akıldan daha fazla şeyler söylemektedir"²⁵.

Muhafazakâr düşünürlere göre gelenek; adetlerin, alışkanlıkların, bilgi ve davranışların kuşaktan kuşağa iletilmesi demektir. Bu neden-

²⁴ Anthony GIDDENS, *Beyond Left and Right-The Future of Radical Politics*, Polity Press and Blackwell Publishers, Cambridge and Oxford, 1996, s.26.

²⁵ Bilindiği gibi muhafazakârlığın doğuşunun ikinci önemli gerekçesi, Aydınlanma düşünürlerinin akla aşım derecede güvenmeleri ve aklın, tüm sorunların üstesinden tek başına gelebileceğine inanmalarıydı. Muhafazakâr düşünürlerin itiraz noktası ise, mağrur aklın pervasızca ve ben her şeyi tek başıma yapabilirim iddiasına karşı olup; onlar, bireyi vahiy, tecrübe ve geleneklerle sarmalayarak onu koruma altına almaya çalışmıştır. Burke'ün sistemleştirdiği muhafazakârlığın epistemolojisinde "ön yargı"ya büyük önem verilmektedir. Ona göre önyargı, gelenekten çok da ayrı bir değeri ifade etmemektedir. Burke'e göre, uzun bir kullanım süresinin takdir ettiği ferasetli ön yargı, denenmemiş ve test edilmemiş fikirlerden daha iyidir. Önyargı, bireyin zihninde yatan otorite ve bilginin bir özetidir. (NISBET, s. 84.) *Burke'e göre önyargı*, kör ve irrasyonel bir kavramdan ibaret değildir; tam tersine kuşaklar üstü deneyimden damıtılmış bir özdür, bir ön yargılamaya adeta bir ön bilgidir. Ne yapmak istediğini bilmenin bir yoludur ve doğası gereği soyut akıldan da üstündür. Önyargı ne kadar uzun bir zamanın ürünüyse ve ne kadar yaygın olarak paylaşıyorsa, o ölçüde değerlidir. Erdemli insanlar onu peşinen reddetmek yerine ondaki gizli hikmeti keşfetmeyi, onun altında yatan illeti bulmayı başarırlar. Dolayısıyla muhafazakârlara göre, beşeri eylemin temeli teorik akıl değil gelenek, alışkanlık ve önyargıdır. Muhafazakâr düşüncede akıl ve önyargı arasında şöyle bir ilişki kurulmaktadır. Herkes müzik veya hukuk bilgisini alabilir ama söyleme veya karar aşamasında önemli olan pratiklik yani uygulanabilirliktir. Muhafazakâr düşünür Oakeshott de bu durumu şöyle analiz etmiştir: Pratik ve teknik bilgi... Teknik bilgi okulda edinilebilir; ama pratik bilgi tecrübeyle ikisi de zekâ ve kişiliğin devredilemez bir parçası olarak öğrenilenle sınırlıdır (NISBET, s. 88).

le gelenekler üretilmez, onlar tarihi mirastan çıkarıldıkları için onların hem tarihi değeri hem de hayatı kolaylaştırıcı çok önemli rolü bulunmaktadır²⁶.

Heywood, geleneğin, insanlara kimlik duygusunu vererek onların geçmişle bağlarını kurmalarında önemli bir fonksiyonu ifa ettiğini, bu nedenle de muhafazakârların çoğu, ilâhî bir kaynağa ihtiyaç duymaksızın geleneği desteklediklerini²⁷ belirtmektedir.

Muhafazakârlara göre, geleneğin boş bıraktığı hiçbir alan söz konusu değildir. Geleneğin ön plâna çıkardığı istikrar, süreklilik ve aktarmanın, muhafazakârlığın ana özellikleri olduğu her vesileyle vurgulanmaktadır²⁸. Mevcut durum, geçmişten kopuk ve ondan farklı olmamalıdır. Amaç, ilke ve değerlerin, tarih ve geleneğe dayanarak sürdürülmesidir.

Geleneklerin tahribatına yönelik fikir ve eylemlere karşı sert tepki gösteren muhafazakârlar, hiçbir modern yasanın ve anayasanın gelenek haline gelemeyeceğini belirtmektedirler. Çünkü "değerlerin sürekli değiştiği bir ülkede onurun neyle ölçülebileceğini kimse bilmezken, hasas ve ince onur duygusunun yeni doğmuş bir bebeğin yüreği atmaya başlar başlamaz ortaya çıkacağını kim garanti edebilir²⁹.

Dolayısıyla yeni doğan kavramlara dahi bir isim veren onu toplum içinde kimlik sahibi yaparak tanımlayan, geçmişten geleceğe uzanan bir süreç olan gelenekler aynı zamanda, toplumun değer ölçüm birimi de sayılmaktadır. Bu nedenle muhafazakârlar geleneğin, sürekliliği ve toplumun kimliğinin omurgasını teşkil ettiğini düşünmeleridir³⁰.

Siyasal muhafazakâr düşünce, geleneğin sadece manevi boyutunu içermeyip; aynı zamanda somut tarihi boyutunu da kapsamaktadır. Bu anlamda muhafazakâr düşüncede gelenek, sadece sözel ya da yazılı bir miras olmayıp, binaları, abideleri, bahçeleri, heykelleri, resimleri, alet vb. makineleri de içerir. Bu yönüyle o, belirli bir zaman diliminde top-

²⁶ Roger SCRUTON, *The Meaning of Conservatism*, New York. Penguin Boks Ltd., 1981, s.40-43.

²⁷ Andrew HEYWOOD, *Political Theory: An Introduction*, Palgrave Pres, Macmillan, 1988, s. 59.

²⁸ René GUÉNON, *Modern Dünyanın Bunalımı*, (Çev. Mahmut Kanık), Risale Yayınları, İstanbul, 1986, s.19.

²⁹ BURKE, "Ebedi Toplum", (Der. Micheal ROSEN ve Jonathan WOLFF) s. 432.

³⁰ ERDOĞAN, s.5.

lumun sahip olduğu, dış dünyanın fiziksel süreçlerinin ürünü veya ekolojik ve fiziksel zorunluluklarının ürünü olmayan her şey demektir³¹.

Burke, New York gibi zengin ve büyük bir şehir dururken, ABD'nin bataklıkları kurutarak Washington'u başkent yapmasını aşığladığı gibi, geleneklere dayanmayan Fransız anayasasını da eleştirmiştir³².

Bu nedenle muhafazakârlara göre, bir ulusun gerçek anayasası bir kâğıt parçasında değil; geleneklere dayalı tarihi kurumlarında yatmaktadır. İngiltere'nin anayasasının yazılı olmayıp, geleneklere dayalı olması, Burke'ün ve muhafazakârların arzu ve düşüncelerine uygun düşmektedir.

Muhafazakârlara göre "biyolojik evrimci" için doğal seleksiyon ne tür bir güç ise muhafazakâr için de "tarih aynı türden bir güçtür". Bu nedenle ihtilal yerine, geleceğe dair alınacak pozisyonun, tarihe bakılarak alınması gerekir. Geleneğin içinde bir hazine gibi yer aldığı tarihe ilişkin yüzyılımızın önemli Amerikalı muhafazakâr düşünürlerinden Nisbet'in yorumu şöyledir³³:

Burke, de Maistre, Savigney ve diğer erken muhafazakârların bakış açısından gerçek tarih, doğrusal, kronolojik bir tarzda değil, kuşaklar boyu süren yapıların, toplulukların, alışkanlıkların ve önyargılarının sürekliliği içerisinde açıklanır. Gerçek tarihi metot, sadece zaman içerisinde geriye sürekli bir bakış değildir. Öyküler anlatmak asla değildir; o, şimdiki, şimdinin altında yatan her şeyi ortaya çıkaracak şekilde araştırma metodudur; bu ise geçmişe tutunmaları göz önüne almadan tamamen anlaşılamayacak olan gerçekten sonsuz düşünce ve davranış yöntemleri demektir.

Bilindiği gibi muhafazakâr siyaset anlayışının temeli, onun, tarihin rolü konusundaki düşünceleridir. Tecrübe ile eşdeğer görülen tarih, "ölü, hatta mazi bile değildir", o yaşayan bir canlı gibidir. Çünkü muhafazakârlar, geleceğe ilişkin konularını geçmişe bakarak belirlerler. Bu nedenle muhafazakâr düşünceye göre tarih, çok önemli ve canlı bir bilgi hazinesidir. Aslında muhafazakârlığın tarihe olan inancı, onun

³¹ ÖĞÜN, 2004, s. 109.

³² NISBET, s.82.

³³ NISBET, S.77.

insan ilişkileri meselelerinde soyut olana ve tümdengelimci düşünceye karşı tecrübeye olan inancından kaynaklanmaktadır.

T.S. Eliot toplumda sınıfların yerini alacak olan seçkinler tehlikesine dikkat çekmektedir. Eliot'a göre, geçmişin sınıflarının yerini geleceğin seçkinleri yer alacaktır ve onların görevlerini yükleneceklerdir. Oysa bir toplumun içinde seçkin namzetlerinin uygun yaşlarda seçilmesi, gelecekteki görevleri için eğitilmeleri ve otorite mevkilerine getirilmeleri için gerekli metotların geliştirilmesi gerekir ki; bu durumda öncelikle var olan bütün sınıfların yok olması gerekir.

Bu durumda ise, seçkinler arasında herhangi bir öncelik veya itibari bir sınıflama yoksa yegâne sosyal ayrılık sadece seçkin ile toplumun geri kalan kesimi arasında olurdu³⁴.

Bu nedenle siyasal muhafazakâr düşüncede, tarih ve gelenek, aynı zamanda yerellik ve özgünlük de sağlayarak, bir toplumu diğerinden farklı kılan ve tek düzeliği önleyen, toplumun kendi iç dinamikleriyle doğal yoldan değişimini ve gelişimini, toplumun geleceğe ilişkin yön ve konum almasını sağlayan, en az akıl ve bilim kadar önemli değerler olarak görülmektedir.

Tarihe çok büyük önem veren muhafazakâr siyasal düşüncenin, buna önem vermesinin nedeninin altında, geçmişte nerede olduğumuzu bilmeden, şu anda nerede olduğumuzu ve nereye gideceğimizi bilemeyeceğimiz düşüncesi yatmaktadır. Sadece akıl ve bilimin "hatta dünyanın en gelişmiş bilgisayarlarının bile" günümüzü ve geleceği anlamamıza, hayatta kalmamıza yetmeyeceğine inanan muhafazakârlar, bu nedenle, hayatta başarılı olmak için tarih ve gelenekleri çok önemli görmektedirler.

2.1.3. Aile, Toplum ve Ara Kurumların Önemli Oluşu

18. yüzyılda toplumun bir parçası olarak görülen birey 19. yüzyılda gerçeğin kendisi olmuştur. Yeni bir düşünce biçimi olarak ortaya çıkan pozitivizm, toplumu, ara kurumları, aileyi, bireyi ve tüm sosyal olayları yalnızca "akıl" ekseninde açıklamaya ve yorumlamaya çalışmıştır.

Muhafazakâr siyasal düşüncede, aile gelenekleri ürettiği, bireye kimlik ve kişilik kazandırdığı; cemaat ve ara kurumlar ise, bireyin sos-

³⁴ BURKE, (Der. ROSEN ve Wolff), s. 434.

yallesmesini sağladığı ve onu devlete karşı koruma altına aldığı için çok önemli kurumlar olarak görülmektedir.

Birey, devlet, toplum, aile sıralamasında, önceliği topluma veren muhafazakârlık düşüncesinde, devletin gücüne karşı, birey için bir tampon görevi gören ve bireylerin özgürlüğünü koruyan ara kurumlar çok önemlidir. Yukarıda belirtildiği gibi, toplumun en küçük birimi olan ve değerlerin harmanlanıp yeniden üretildiği bir yer olan aile, muhafazakârlık düşüncesinde çok önemli bir yer tutmaktadır.

Nisbet'e göre muhafazakârlığın aileye bakışı şöyledir³⁵:

Bu siyaset felsefesi aileyi hem toplumun temel birimi, hem de geleneksel ahlakın koruyucusu olarak görmektedir. Çünkü aile toplumu bir arada tutan bağların bir kısmını yaratır ve pekiştirir. Aynı zamanda aile, toplumun atomize olmasını önler, toplum içinde dayanışmayı sağlar ve nihayet temel eğitim kurumlarından biri olma işlevini görür. Aile, insanlarda toplumlarına mensubiyet ve aidiyet duygularını da kuvvetlendirir.

Burke'ün, görünür görünmez çıkarların oluşturduğu toplum sözleşmecisi J.J. Ruso'ya da gönderme yaparak ifade ettiği, birbirine zincirleme bağlı olan ailelerden oluşan topluma ilişkin görüşü şöyledir³⁶:

Toplum bir sözleşmedir. İkincil derecede önemli olan şeyler için yapılmış önemsiz sözleşmeler istendiğinde iptal edilebilir; ancak devletin, kâğıt, kahve, kumaş veya tütün veya bunlar gibi bir şeyin ticaret anlaşmasında olduğu gibi gösterilen geçici bir ilgiden sonra tarafların isteği üzerine iptal edilecek bir ortaklıktan farksız olduğu düşünülmemelidir. Ona saygıyla yaklaşılmalıdır; çünkü o, geçici ve ortadan kaldırılacak –hayvandan da önemsiz- bir ortaklık değildir. O, bütün bilimde bir ortaklık; bütün sanatlarda bir ortaklık; her değer ve mükemmeliyette bir ortaklıktır. O, sadece yaşayanlar arasında değil, yaşayanlar ile ölenler arasında ve doğacak olanlarla da bir ortaklıktır.

Çünkü toplumu canlı bir organizma olarak gören muhafazakârlık, toplumun birey gibi bir ruhunun olduğunu kabul etmektedir. Bir mekân oluştuktan ziyade canlı bir organizma olan toplum Burke'e göre, "geçmiş, hal ve gelecek arasında kurulan bir sürekliliktir"³⁷.

³⁵ Vural, s. 121-122.

³⁶ BURKE, (Der. ROSEN ve WOLF), s.431; NİSBET, 2007, s. 194.

³⁷ NİSBET, 2007, s.79.

Toplumunu, bireyden üstün gören muhafazakâr düşünürlerden Bernald'a göre birey toplumu biçimlendiremez, bireyi biçimlendiren toplumdur. Toplumsal yaşamın temel aracı ise, bireysel özgürlük değil otoritedir. İnsanlar ancak aile, cemaat, kilise ve loncanın otoritesi altında refah ve mutluluğa ulaşabilir³⁸.

Muhafazakâr için aileden, dini olan ve olmayan cemaat yapılarına, hayır amaçlı geleneksel kurumlardan ve ekonomik dayanışma amaçlı mesleki kurumlara kadar, bireyin içinde yer aldığı bütün "ara kurumlar" bireyi koruyan, olgunlaştıran ve onu geleceğe aktaran kurumlar olarak görülmektedir. Burke'e göre bunlar, "bireyi siyasi otoriteye karşı koruyan küçük müfrezeler"dir ve onların zayıflaması veya yokluğu durumunda birey, devlet karşısında çıplak ve silahsız kalır.

T.S. Eliot'a göre kültürün bir nesilden ötekine iletilmesine en önemli ortam ailedir. Hiçbir kimse, ilk çevresinden aldığı kültürün niteliklerinden kaçıp kurtulamaz ve onu tamamen aşamaz. Ancak kültürün genç nesillere aktarılmasında ailenin yegâne vasıta olduğunu söylemek de doğru(yeterli) olmaz³⁹. Ancak yine Eliot'a göre muhafazakârların düşündüğü aile sadece anne, baba ve çocuklar olmayıp aynı zamanda geçmiş ve gelecek nesli (ve ortamı) da içermektedir.

Siyasal muhafazakâr düşüncenin öznesi, başta loncalar, Kilise, vakıflar, odalar olmak üzere sivil toplum kurumları olan cemaatlerdir. Çaha'ya göre, "nasıl ki sol siyasetin öznesi sosyal sınıf, liberal siyasetin öznesi birey ise aynı şekilde muhafazakâr siyasetin öznesi de cemaattir⁴⁰.

Nisbet, Fransız Devrimi'nden sonra ara kurumların tahrip edilmesiyle, insanı ezen totaliter devletin ortaya çıkışı arasında anlamlı bir ilişkinin varlığına dikkat çekerek, bu nedenle de "birer tampon vazifesi gören ara kurumların ve geleneklerin korunması"⁴¹ gerektiğini belirtmiştir.

Fransız İhtilali'nden sonra bireysel düşünce sistemi, genel kabul görmüştür. Aydınlanma ile başlayan bu düşünce sistemine göre, birey

³⁸ Tom BOTTOMORE ve Robert NİSBET, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Çev. Mete TUNCAY ve Aydın UĞUR), Verso Yayınları, İstanbul, 1990, s.105.

³⁹ BURKE, (Der. ROSEN ve WOLF), s.434.

⁴⁰ Ömer ÇAHA, "Muhafazakâr Düşüncede Toplum", *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, Ak Parti Yayınları, Ankara, 2004, s. 70.

⁴¹ Nisbet, s. 120.

başta akli olmak üzere kendi kendine yeterli varlıktır. Başta aile, toplum ve ara kurumlar olmak üzere bireye şekil veren kurumların etkinliği en az düzeye indirilmeye çalışılmış hatta dini değerler yok edilmeye çalışılmıştır.

Siyasal muhafazakârlık ise, bunun tersini savunan bir düşünceye sahiptir. Ona göre aile, cemaat ve ara kurumlar hiyerarşisine dayalı toplum modelinde devletin ve bireyin üstünlüğü ve önceliği yoktur. Birey, “sınırlı yaratılışı ve ilk günahı” yüzünden kendi kendisine yetersiz bir varlık olarak görüldüğünden, toplum ve ara kurumlar bireyi üreten ve koruyan ona kimlik ve kişilik veren çok önemli kurumlardır.

2.1.4. Dinin Önemli Oluşu

Muhafazakârlığın ilk öncüleri kendi ülkelerinin “kurumsallaşmış” dini değerlerine büyük önem vermişlerdir. Burke, Hıristiyanlığın Anglikan mezhebine; de Bonald, de Maistre ve Chateaubriand Katoliklik mezhebine bağımlılığa önem vermiştir. Yine Hegel, Haller, Coleridge ve Nisbet gibi yakın zamanların muhafazakâr düşünürleri de aynı şekilde dini, hayatlarında yaşamaya çalışmış ve onu devletin, toplumun ve bireyin hayatında hayati bir köşe taşı olarak görmüşlerdir.

Muhafazakâr görüşte, belli bir dinin dayatılmasından ziyade toplumun benimsediği dinin yaşatılması gerektiği ve buna hiçbir şekilde devletin ya da bir kişinin müdahalesinin kabul edilemeyeceği öne sürülmektedir.

Burke’e dinin, devlet ve toplum hayatındaki yeri konusundaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir⁴²:

Devletin, din kurumu tarafından kutsanması, özgür vatandaşlar üzerinde yararlı bir haşmetle işlemesi gereklidir; zira vatandaşlar, özgürlüklerinin garanti altına alınması için sınırlı bir yetki payından yararlanmalıdırlar. Vatandaşlar için devletle ve onların devlete olan görevleriyle irtibatlı bir din, insanların itaat koşullarının özel duygularla sınırlandırıldığı toplumlardakinden daha gereklidir.

Burke’e dini, devlet ve birey arasında bir tampon olarak görmekte ve her ikisinin bu araçla etkileşimde bulunmasının ilişkisi kolaylaştı-

⁴² Nisbet, s. 133.

racağını ifade etmektedir. Dinin bir ideoloji ya da tecrübe edilmiş bir görüş gibi, hafife alınmasına tepki gösteren muhafazakâr düşünür Chateaubriand'a göre din, "hürmete layık saygın ve seçkin bir şekilde, hem devlet hem de toplum için kıymetli bir direktir"⁴³.

Muhafazakârlıktan çok liberal görüşleriyle tanınan Tocqueville "Dinde otorite ilkesinin politikadan daha fazla olmadığını, insanlara sağlanacak aşırı özgürlük ortamından dolayı çabucak dehşete düşeceklerini" ileri sürmüştür ki; aç gözlülük, aşırı tüketimin sonucu olan I. ve II. Dünya savaşlarını da hatırlayarak günümüzün özgür Avrupa toplumlarının aşırı özgürlük sonucu başta aile olmak üzere uyuşturucu ve diğer olumsuzluklardan çok kötü bir şekilde yıkıma doğru gittikleri görülmektedir.

Dinin ağırlıklı olarak ahiret odaklı ödül ve ceza otoritesi, birey üzerinde sert bir otorite tesis etmediğinden daha çok gönüllülük esasına dayanmaktadır. Tocqueville düşüncelerinin devamında, din ve özgürlük dengesini şöyle kurmuştur⁴⁴:

Bana gelince, bir kişinin aynı anda tam bir dini bağımsızlık ile bütün bir siyasal özgürlüğü destekleyip desteklemeyeceği konusunda kuşkuluyum. Benim meylim odur ki şayet, inanç onda noksan ise bağımlı olmalıdır; şayet özgür olacaksa inanmalıdır.

Burke'ün dini özgürlüklere ilişkin ifadesi ise şöyledir⁴⁵:

Ben dokunulmazlık içinde olmak üzere, onların toplu dini ibadetlerini tüm rahatsızlıklarından tam bir sivil koruma; okullarda ve ibadethanelerde Yahudilere, Muhammedilere, hatta paganlara öğretim hakkı verebilirim; özellikle de şayet onlar bu hakların kullanımında diğer hakların kullanımı kadar kutsal olan avantajlardan birine halen sahip iseler.

Muhafazakâr düşünürler, toplumun din olmadan ayakta kalamayacağını düşünmektedirler. Onlar için din, toplumun çimentosudur. Din insanları kanaatkâr yapmak suretiyle, disiplinli bir toplum anlayışına katkı sağlamakta⁴⁶; birey üzerinde otokontrol sağlamakta ve aynı za-

⁴³ Nisbet, s. 131.

⁴⁴ Nisbet, s. 135.

⁴⁵ Nisbet, s. 132.

⁴⁶ ERDOĞAN, 1993, s. 44.

manda devletin gücü ve onun 'keyfi yetkisi" üzerinde de sembolleri ve kurumları aracılığıyla otorite kurarak, toplumun birlikteliğini korumaya katkıda bulunur. Bu nedenle iki yönlü manevi bir bağ olarak din, toplumda adeta bir tutkal işlevi görmektedir⁴⁷. Bu nedenle Burke, Öğün'e göre, Aristo'ya nazire yaparcasına, şu tanımlamada bulunmuştur: İnsan, dinsel bir hayvandır⁴⁸.

Öyle ki dinin toplumdaki bu rolünü sadece Burke gibi Anglikan kilisesine mensup dindar muhafazakârlar değil; ateist muhafazakârlar bile kabul etmektedir. Robert Ingersol, Mencken, Nock, More, Babbitt, Chesterton din konusunda genel yaklaşım içinde, sahte bir şekilde ilahi ilham olduğu kabul edilmiş bir ahlak yapısı içinde olsa bile, bir inanç siperinin insan için gerekli olduğu ve bunun dine yabancılaşmış olanları en kötü şartlardan koruyacak bir araç olduğunu ifade etmişlerdir⁴⁹.

Muhafazakârların görüşüne göre, din ve devlet birbirinin alanına girmeden uyum halinde çalışmalıdırlar. Burke'ün bu konudaki görüşü şöyledir⁵⁰:

Yerleşik bir kilise, yerleşik bir monarşi, yerleşik bir aristokrasi ve yerleşik bir demokrasiyi muhafaza etmeliyiz; her birini var olduğu derecede... Daha büyük değil (...) Kilise'de dinin şifalı sesinden başka ses duyulmamalıdır.

Dinin devlet tarafından yok edilmesinin, toplumsal krize yol açacağını, belirten muhafazakâr düşünür Lammeenis göre ise, "yerleşik ve tamamen kabul edilen Katolik bir kilise var olmalıdır; değilse şu veya bu seküler coşku ile 'kurtarılan' Avrupa, periyodik olarak inançsızlık uçurumuna düşecektir⁵¹. Maistre ve Bonald da "hükümet, kilise ve aileyi" her biri kendi alanında egemen olarak üçe ayırır. Ona göre din, "bir inanç sistemi olmaktan daha önemlisi, bir cemaat biçimidir⁵². Bu nedenle muhafazakârlar, dine toplumda özgür ve güçlü bir alan ayırmışlardır.

⁴⁷ BOTTOMORE ve NİSBET, s.109.

⁴⁸ ÖĞÜN, 2004, s. 574.

⁴⁹ NİSBET, s.136.

⁵⁰ NİSBET, s.133.

⁵¹ NİSBET, s.134.

⁵² Tanıl BORA, *Türk Saşının Üç Hali-Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 101.

Muhafazakâr düşünce nasıl ki, devrim yoluyla bir topluma müdahale edilemeyeceğini savunuyorsa; aynı şekilde dinin de siyasal bir dönüştürücü araç olarak kullanılamayacağını vurgulamaktadır. Örneğin, Muhafazakâr düşünür T.S Eliot, ulusal bir kilisenin, ulusalcı bir hale getirilemeyeceğini belirtmiştir.

Öğün bu düşünceyi şöyle özetlemiştir⁵³:

Muhafazakârlar tarihsel pratik anlamında geleneğe asla fırsat vermeyecek olan teokratik bir devletin modern bir dünyada mümkün olmayacağını pekâlâ farkındadır. Bunu da ötesinde muhafazakârlığın seküler gelişmelerden memnun olduğu bile söylenebilir. Muhafazakârlık tanrı merkezli bir toplum ve devlet düşüncesini teokratik sonuçlara vardırmak isteyen fundamentalizmin ya da deistik moral kod etrafında itaatkârlığı emreden her türlü dinsel radikalizmin karşısındadır.

Böylece siyasal muhafazakâr düşüncenin din odaklı bir devleti hedeflemediği, çünkü toplumun tüm tarihi boyunca yaşadığı değerleri savunduğu, bilinçli gelenekçilik, ve aynı zamanda içinde yaşadığı zamanın da koşullarını dikkate aldığı görülmektedir.

Muhafazakârlığa göre din ve gelenek ilişkisinde din, insanı kaynağına yani Tanrı'ya bağlayan daha aslı ve daha sahil bir bağken; gelenek, hakikatin daha dışa dönük, maddî ve parçalı yüzünü oluşturur. Bu anlamıyla gelenek ile din ilişkisinde, geleneğin kalesi olarak düşünülen dinî hayat gerçeği inkâr edilemez⁵⁴.

Toparlayacak olursak, siyasal muhafazakârlığın temel düşüncesi din ve geleneklere dayanmaktadır. Din, toplumun çimentosu vazifesini görmekte ve bireyler arası doğal eşitsizliği düzenleyici rol üstlenmektedir. Bu nedenle din, mutlaka var olmalıdır. Bu nedenle muhafazakârlar, dini bir istikrar ve otorite aracı olarak bireyin, ailenin, toplumun ve devletin hayatı için vazgeçilmez geniş bahçeleri, yürüyüş bantları ve oyun sahası olan bir park görmektedirler.

⁵³ ÖĞÜN, 2004, s.576.

⁵⁴ VURAL, s.50

2.1.5. Özel Mülkiyetin Dokunulmazlığı ve Serbest Piyasa Taraftarlığı

Siyasal muhafazakârlık düşüncesi, toplum ve devlet hayatında, özel mülkiyetin muhafazasına, serbest piyasanın varlığına büyük önem vermektedir. Ancak muhafazakârlığın mülkiyete özel bir önem vermesinin sebebi, mülkiyetin sadece hayatta ayakta kalmak ya da maddi alanda mutlu olmak için değil; aynı zamanda mülkiyetin geleneklerin canlılığını sağlamasına da dayanmaktadır. Muhafazakârlara göre eğer mülkiyet korunursa, özgürlükler de güvence altına girer. Özgürlüğün güvende olması ise yaşamın güvenliği demek olacaktır.

Devletleşme yerine sivilleşmeyi de artıran özel mülkiyetin varlığı, aynı zamanda kişiliksizleşmeyi ve kimliksizleşmeyi de önlemektedir. Mülkiyetin insanlara onur, güç ve bağımsızlık ruhu verdiğini belirten muhafazakâr düşünürler göre; bireyler, sahip oldukları kadar yükümlü ve yükümlü oldukları kadar da özgürdürler. Yükümlülük arttıkça da özgürlük artmaktadır.

Özel mülkiyete, kimlik, kişilik ve geleneklerin korunup taşıyıcılığından dolayı kutsallık derecesinde sahip çıkan siyasal muhafazakârlık, bu nedenle kamulaştırmaya karşı çıkmaktadır. Muhafazakâr düşünürler, kamulaştırmanın ahlaki standartları sarstığını ve gerçek adaletin yerini “kurnazlık hukuku” ve kuvvet hukukuna bıraktığını iddia etmiştir. Muhafazakâr mülkiyet “Para ve Toprak” olarak ikiye ayrılmaktadır. Ancak muhafazakârlıkta mülkiyet denilinde akla, onur, vakar, güç veren toprak akla gelmektedir. Nisbet’e göre “(...)mülkiyet ki en iyisi toprak mülkiyetidir⁵⁵.

Burke’e bu konuyu 1793’teki bir mektubunda şöyle ifade etmiştir:

Fransa’yı yıkan ve bütün Avrupa’yı yakın bir tehlikenin ağzına getiren diğer uğursuzluklara neden olan şeyin, mülkiyetin küçümsenmesi ve mülkiyetin kökenine karşı devletin belirli yapay çıkarlarının yerleştirilmesi olmuştur⁵⁶.

Mülkiyeti tarihi geleneklerin muhafızı olarak gören Burke’e göre mülkiyet, devletin yerine, yarı kamusal, kiliseye ait vakıflar, üniversi-

⁵⁵ NISBET, s. 129

⁵⁶ NISBET, s. 114-115.

teler veya hayır kurumları da içinde olmak üzere sivil vakıfların elinde bulunmalıdır.

Tocqueville'e göre mülkiyetin yokluğu Amerika'nın İngiltere'den kopmasına yol açtığı gibi, ailelerin de parçalanıp yok olmasına sebep olabilmektedir⁵⁷.

Tocqueville'e göre söz konusu dönemde İngiliz mülkiyet ve miras hukukunda egemen görüş olan "en büyük oğul önceliğinin" kaldırılarak, bunun yerine "herkese mirastan eşit pay" verilmesinin söz konusu devrimler sürecini (Amerikan ve Fransız) tetiklediğini ifade etmiştir.

Muhafazakâr mülkiyet anlayışını sosyalizm ve liberalizmin mülkiyet anlayışıyla karşılaştıracak olursak; sosyalizm, mülkiyetin doğasındaki eşitsizliği pekiştiren özel mülkiyetin tamamen ortadan kaldırılmasını savunurken; liberalizm bunun tam tersi olan "bırakınız yapsınlar" düşüncesiyle özel sektöre iş hayatında sınırsız özgürlük vermektedir.

Muhafazakârlık ise, özel mülkiyetin korunmasını ister ama mülkiyetin bireyler tarafından, diğerleri üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmasına karşı çıkararak, burada devletin müdahalesini meşru görür⁵⁸.

Muhafazakârlar mülkiyetin tekelleşmesine karşı çıktığı gibi, burada doğal olarak, öncelikle ahlak dışı olarak görülen karaborsa, tröst ve her türlü kartelleşmeye karşı çıkacağı da düşünülebilir. Aynı şekilde muhafazakâr ekonomi anlayışı devletin kamulaştırmasına da karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla burada muhafazakârlık, bireyin özel mülkiyetini korumayı düşündüğü gibi toplumun dengesini de korumaya çalışmakta ve onu devletin de önüne geçirmektedir. Amaç otorite ve düzenin adaletle korunmasıdır.

⁵⁷ NİSBET, s. 117. Muhafazakârlar; mülkiyet mirasının eşit paylaşılmasında "en büyük oğul önceliği hem mülkiyetin aile(vi) karakterini korumakta hem de bireysel mülkiyetin belirsiz, geçici sahipliğinden alıkoyarak onun parçalanmasını engellemektedir. Ancak, "en büyük oğul önceliği ve mülkiyeti muhafaza yasasının kız-erkek farkının ve küçük-büyük farkı olmaksızın" mülkiyetin eşit bölüşümü ailedeki güven hissini ve ataerki toplumu ortadan kaldırmakta, böylece toplumun aileden başlayarak çözülmesini hızlandırmaktadır. Bu çözülme de yani aile molekülünün parçalanması bencillik (egoisme) ve bireyciliğe (individualisme) yol açmaktadır ki, bu da kapitalizm canavarına sunulan küçük pastalar anlamına gelmektedir. Ancak bu uygulamanın günümüz muhafazakârlarınca terk edildiğini görmekteyiz. (NİSBET, s.159)

⁵⁸ HASAN HÜSEYİN AKKAŞ, *Muhafazakâr Düşünce ve Edmund Burke*, Kadim Yayınları, Ankara, 2004, s.79.

Özel mülkiyeti savunan muhafazakârlık, aynı zamanda buna sahip olanlara sorumluluk da yüklemektedir. Muhafazakâr düşünür Barry'e göre, "mülkiyet bir hak olduğu kadar bir sorumluluktur".

Burke'ün şu ifadeleri onun refah devletine nasıl yaklaştığını ortaya koymaktadır⁵⁹:

Devletin aynı zamanda sosyal güvenlik ya da fakirlere yardım gibi bir görevinin olamayacağını, varsa böyle bir ihtiyacın bunun, ihtiyaç anlamında gereksinimlerimizi karşılamak hükümetin görevi değildir. Devlet adamının bunu yapabileceğini düşünmek boşunadır. İnsanlar onları geçindirir, onlar insanları değil... Hiç şüphesiz fakirlere yardım bütün Hıristiyanlar üzerine mecburi bir ödevdir. Aileden başlayan, mahalleyi ve kiliseyi de içine alan gruplar gereken şekilde yardım sunmak için kurulmuştur. Ve bu müşterek yardım biçimindedir; bürokrasiden gelen yardım şeklinde değil.

Bu nedenle muhafazakârlar devletin sosyal refah programlarına katılmına karşı çıkarlar ve bu tür programların devlet eliyle yürütülmesinin halkı tembelleğe ve devlete bağımlılığa alıştırdığına ve ekonomik etkinliği öldürdüğüne inanmaktadırlar. Muhafazakârlar tarafından savunulan bu görüş aslında ekonomik teori anlamında klasik liberalizmdir. Batı'da liberal siyasi düşünce kendisini dönüştürerek devletin ekonomiden tamamen çekilmesi yerine refah devletine ve ekonomik gelir dağılımında sosyal adalete vurgu yapmaktadır.

Siyasal muhafazakarlığın yerellik ve esneklik özelliğinden dolayı, konjonktür ve toplumsal şartlar toplumu bir arada tutabilecek nasıl bir örgütlenme modeli öngörürse muhafazakarlığın onu savunduğunu daha önce belirtmiştik. Bu yüzden kimi muhafazakârların zaman içinde serbest piyasadan yana, kimilerinin ise buna karşı olduğu görülmüştür. Bir liberal veya sosyalist açıdan serbest piyasadan yana olan Burke ile refah devletçi Disraeli'nin aynı ideolojinin içinde yer almaları çelişki olarak görülebilir.

Disraeli sosyal eşitsizliklerin reform yoluyla ıslahına yönelmiş ve feodal bir yaklaşım olan zenginlerin kendilerine bağlı çalışan köylüler üzerindeki korumacı ilişki biçiminin yükselen endüstriyel bir dünyada

⁵⁹ NISBET, s. 118.

benzerini savunarak, zenginlerin sosyal sorumluluk yükünü omuzlamalarını istemiştir⁶⁰. Burada ise muhafazakârlar, Refah Devleti anlayışına yönelmiş ve devlet bir dadı rolü oynayarak, yukardan yapılacak reformu aşağıdan gelecek bir devrime tercih adına, halka yardımı bir devlet görevi haline sokmuştur.

Karma bir ekonomik düzeni savunan Muhafazakârların en önemli göstergelerinden biri “ bireylerin özel mülkiyete” sahip olabilmesidir. Ancak, özel mülkiyete sahip olan birey sadece onu geçmişten devralmamış aynı zamanda gelecekte de borç almıştır. Bu nedenle çocuklarından borç aldığı emaneti kendisi için dahi olsa sınırsız kullanamaz. Şu andaki Dünyamızın yaşadığı Liberal felsefeye dayalı ekonomik krize rağmen karma bir ekonomi anlayışını yürüten muhafazakâr bir partinin kontrolündeki Türkiye'nin başarısı Muhafazakâr ekonomik anlayışın doğruluğunu ortaya koymaktadır. 20. yüzyıl boyunca, muhafazakârlığın ortak paydası, özel mülkiyete saygı ve komünizm karşıtlığı olmuştur⁶¹.

Kısaca, muhafazakâr mülkiyet anlayışı, serbest piyasa esasına dayalı olarak, ekonomik değerlerin yeri geldiğinde devlet müdahalesiyle dengeli dağılımını sağlamak gerektiğini belirtmektedir. Muhafazakârlar devlet-birey-şirketler üçgeninde, “bırakınız yapsınlar” veya “sosyalizm”in merkezden planlama yerine ahlak, gelenekler ve ara kurumların önemli rol alması gerektiğini savunmaktadırlar. Özel mülkiyete saygı gösterilmesi gerektiğini belirten siyasal muhafazakârlığın, ekonomi düşüncesinde toplumsal düzen yani istikrar esastır.

2.1.6. Hiyerarşi'ye Bağlılık, Devlet ve Otoriteye Saygılı Olma

Burke'ten günümüze kadar, gerek muhafazakâr düşünürlerin gerekse de takipçilerinin değişmeyen düşüncelerinden biri, aileden devlete kadar uzanan hiyerarşiye bağlılık, devlete ve otoriteye duyulan saygıdır. Bunun kaynağında ise, inanç ve istikrar düşüncesi vardır. Burke'te, “bireyden aileye, aileden cemaate, cemaatten cemiyete ve buradan da

⁶⁰ Ahmet HELVACI, “Türk Siyasetinde Özensiz Kullanılan bir Kavram: Muhafazakârlık”, *Düşünen Siyaset*, Ekim 1999, s. 23.

⁶¹ Terence BALL-Richard DAGGER, *Political Ideologies and the Democratic Ideal*, 2. Basım, Harper,-Collins College Publishers, 1995, s. 113'den aktaran GÜLER, s. 146.

Tanrı'ya ulaşan hiyerarşi zinciri", Nisbet'e göre, "muhafazakâr otorite anlayışının temelini oluşturmaktadır"⁶².

Bonald'a göre de, hâkimiyet sadece Allah'ındır. O, egemenliğini aileye, kiliseye ve siyasi hükümete aktarabilir. Egemenlik dağılımdaki ana ilke ise, her kurumun kendi içinde, tam hâkim olması şeklindedir, bir alanın diğerine tecavüzü ise tiranlık doğuracağından⁶³ kurumlar kendi içinde özerk olup, ilişkileri karşılıklı saygıya dayanmaktadır. Bu nedenle iktidar ve otorite özerkliği yok etmemelidir.

Burke'ün devlet ve otorite anlayışı şöyledir:

İnatçılıktan ve ön yargılardan on bin kez daha kötü olan kararsızlık ve çeşitliliğin kötülüklerinden korunmak için devleti kutsadık ki insanlar devletin kusurlarına ve kötülüklerine dikkatli bir şekilde yaklaşsın; hiç kimse onu yıkararak düzeltmeye çalışmasın; herkes devletin yanlışlarına bir babanın yaralarına bakarmışçasına, dindar bir huşuyla ve içi titreyerek baksın⁶⁴.

Devletin görevi bürokrasi ve halk arasında tıpkı, alt-üst ve yan geçişlere sahip kelebek modelli bir geçiş köprüsü gibi, sadece sarı, yeşil ve kırmızı ışık olmaktır. Bu nedenle Muhafazakâr düşünür O'sullivan'a göre muhafazakâr siyaset anlayışının, otoritenin sınırlarına ilişkin görüşü şöyledir⁶⁵:

Siyasal gücün bir kişinin veya grubun elinde yoğunlaşmasını destekleyen, bireysel ve siyasi özgürlüklere karşı olan, siyasi katılımın hemen hemen tüm biçimlerini reddeden, baskı ve güç kullanımını kabul eden, (otoriter yönetimlerle) karıştırılmamalıdır. Muhafazakâr siyasi otorite, toplumdaki otorite türlerinden sadece birisidir ve etkinlik alanı diğer otoritelerin etki alanının sınırına gelince durur.

Siyasal muhafazakârlardan olan Disraeli, Newman, Tocqueville, Bourget, Godkin, Babbitt'ten başlayarak, günümüz muhafazakârlardan Oaskehott, Voeglin, Jouvenall, Nisbet ve Kirk'e gibi muhafazakârlara

⁶² NISBET, s. 92.

⁶³ NISBET, s. 94.

⁶⁴ BURKE, (Der. ROSEN ve WOLFF), s. 432.

⁶⁵ O'SULLIVAN, s. 53.

kadar hepsi de politik devletin ekonomik sosyal ve ahlaki işlerde ola-
bildiğince geri durması gerektiğini belirtmişlerdir. Oakeshott'e göre⁶⁶:

Hükümetin görevi kendisine tabi olanlara başka inanç ve etkinlikler dayatmak, onlara vasilik etmek veya onları eğitmek, başka yolla onları daha iyi veya daha mutlu kılmak, onları yönlendirmek bir eylem için harekete geçirmek veya muhtemel bir çatışmaya meydan vermeyecek biçimde onları koordine etmek değildir; hükümetin görevi sadece kural koymaktır.

Bu nedenle son iki yüzyıldır pratikte Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Amerika'da da muhafazakâr politikanın ayırıcı özelliği, özel sektöre, aileye, yerel topluluğa ekonomi ve özel mülke, devlet ve toplumdaki küçük birimlerin toplu haklarına saygı duyacak şekilde, âdem-i merkeziyetçiliğin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin, ABD, İngiltere ve Almanya gibi büyük ülkeler, eyaletlerine önemli oranda yetki devrinde bulunmuşlardır.

Siyasal muhafazakârlığa göre eğer devlet otoritesi, özellikle ara kurumlar aracılığıyla topluma dağıtılmazsa devlet, tiranlaşır. Bu nedenle, siyasal muhafazakârlıkta, devlet otoritesini dengelemekte sivil toplum kuruluşlarına ve cemaatlere büyük önem verilmektedir. Örneğin, siyasal muhafazakârlığın çok güçlü olduğu ABD, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde, devlet düzeninde âdem-i merkeziyet yöntemi uygulanmakta olup, yerel yönetimler çok güçlü hale getirilmiştir.

Netice olarak, siyasal muhafazakârların inanç ve istikrara dayalı hiyerarşi ve devlet yaklaşımı, otorite'nin dizginlerini aile, toplum, inanç ve ara kurumların sınırlarında durdurmaktadır. Devletin görevi, tarihin doğal akışında oluşan topluma sınır koymak değil, var olan sınırları korumaktır. Otorite, tek kişi yerine birden çok kurumun elinde olmalıdır. Bu nedenle otoritenin tek elde toplanmasına karşı çıkan siyasal muhafazakârlık, ara kurumları, yerelleşmeyi ve âdem-i merkeziyeti savunmaktadır. İngiltere, ABD ve Almanya buna verilebilecek en güzel örnekler olarak görülmektedir.

⁶⁶ Micheal OAKASHETT, *On Being Conservative*, Basic Books, Londra, 1962, s. 42.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Edmund Burke'ten, günümüze kadar onlarca düşünürün savunduğu siyasal muhafazakârlığın başta gelen unsurları olarak şunlar tespit edilmiştir: a) Dinin önemli olması; b) Birey gibi canlı bir organizma olan topluma, devrim gibi yapay toplumsal projelerle müdahalelerin kabul edilemezliği; c) Özel mülkiyetin dokunulmazlığı ve serbest piyasa taraftarlığı; d) Devlet ve otoriteye bağlılık; e) Geçmiş, şimdi ve gelecek arasında geleneklerle kurulan tarihsel bağ; f) Aile ve ara kurumların önemli olduğu toplumun, birey ve devlet hayatında belirleyici esas güç olması.

İki asrı aşkın bir süredir esnekliğine rağmen değişmeyen temel ilkeleriyle siyasal muhafazakârlığın bugün dünyada en önemli siyasal düşüncelerden biri olduğu görülmektedir. Yerellikleri yok ederek ilerleyen küreselleşmenin artmasıyla önemi gittikçe daha çok anlaşılan aile, gelenekler, ara kurumlar, toplum, tarih ve dine yaptığı ısrarlı vurgu nedeniyle siyasal muhafazakârlığın daha da önem kazanacağı düşünülmektedir.

Böylece saf bilim, akıl ve devrimlere karşı çıkan siyasal muhafazakârlığın Batı'nın gelenekçi boyutunu temsil ettiği ve bu düşüncenin bugün Batı siyasal hayatının en önemli iki siyasal düşüncesinden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ancak gelişmiş batı dünyasındaki bu güçlü konumuna ve zengin geçmişine rağmen, siyasal muhafazakârlığın ülkemizde yeterince tanınmadığı hatta olumsuz ve basit bir tutum olarak tanımladığı görülmüştür.

Oysa siyasal muhafazakârlık modernleşmek için örnek aldığımız Batı Dünyası'nın bizimle ortak olan ama almadığımız ve asıl ihtiyacımız olan değerleri içeren, ideolojiler üstü zengin ve güçlü bir düşünce sistemidir.

Örneğin günümüzün muhafazakâr düşünürlerden O'Sullivan da bizim bu görüşümüzü paylaşmaktadır. O'Sullivan'a göre, bugün Batılı muhafazakârların İslama karşı bir grup olmadığını, hakiki muhafazakârların dünyayı süsleyen medeniyetler çoğulluğuna büyük önem verdiklerini, bugün toplumda (tüm dünyada) büyük bir kültürel çöküş

yaşandığını ve bu hususta Müslüman ve Batılı muhafazakârların uzlaş-
tığını (uzlaşabileceğini) ve bu sorunu kutsal olanın (din) canlandırılma-
sıyla aşma noktasında buluşabileceklerini; yeni bin yılda Hıristiyanlarla
Müslümanların birlikte yürüyebileceğini ve kendilerini beraberce ger-
çekleştirebileceklerini ifade etmektedir⁶⁷.

Bu düşünceye bizler de aynen katılmaktayız. Bu açıdan siyasal mu-
hafazakârlık, günümüzde Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler
Çatışması" tezine karşı⁶⁸; dünyanın huzur ve barışı için "Medeniyetler
İttifakı" düşüncesine ortak bir zemin sağlayan tarihi, doğal, barışçıl ve
tüm dünyanın küreselleşmeye karşı, kendi varlığını, özgünlük ve öz-
gürlüğünü koruyabileceği bir düşünce sistemi olduğu görülmektedir.
Siyasal muhafazakârlık, saf bilim, akıl ve devrimlere karşı çıkan, Ba-
tı'nın bize benzeyen boyutunu temsil etmektedir.

Böylece saf bilim, akıl ve devrimlere karşı çıkan siyasal muhafa-
zakârlığın Batı'nın gelenekçi boyutunu temsil ettiği ve bu düşüncenin
bugün Batı siyasal hayatının en önemli iki siyasal düşüncesinden biri
olduğu sonucuna ulaşılmış ve aşağıdaki ilkeler yararlı bulunmuştur.

- a. Muhafazakârlar devrimci değil evrimcidirler,
- b. Muhafazakârlar dine bağlıdırlar,
- c. Muhafazakârlar tarihin bir zincir gibi kesintisiz olduğuna inanırlar,
- d. Muhafazakârlar geleneklere bağlıdırlar,
- e. Muhafazakârlar eşitlikten çok hiyerarşiye inanırlar,
- f. Muhafazakârlar serbest piyasa ve özel mülkiyet yanlısıdırlar,
- g. Muhafazakârlar düzen ve otoriteye bağlıdırlar,
- h. Muhafazakârlar için Aile, Toplum ve Ara Kurumlar Önemlidir.▽

⁶⁷ YILMAZ, 2003, s.96.

⁶⁸ Samuel P. HUNTINGTON, *Medeniyetler Çatışması*, (Der. Murat YILMAZ), Vadi Yayınları, Ankara, 1995, s.13-41.

KAYNAKLAR

- AKKAŞ, H. H., *Muhafazakâr Düşünce ve Edmund Burke*, Kadim Yayınları, Ankara, 2004.
- BENETON, P. , *Muhafazakârlık*, (Çev. Cüneyt Akalın), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- BİLGİN, N., *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994.
- BORA, T., *Türk Sağının Üç Hali–Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1998.
- BOTTOMORE T., ve NİSBET, R., *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (Çev. Mete TUNCAY ve Aydın UĞUR), Verso Yayınları, İstanbul, 1990.
- BURKE, E., *Reflections on the Revolution in France*, (1790 Tıpkı basım), Penguin Books, London, 1986.
- ÇAHA, Ö., “Muhafazakâr Düşünce Toplum”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu*, Ak Parti Yayınları, Ankara, 2004.
- GİDDENS, A., *Beyond Left and Right-The Future of Radical Politics*, Polity Press and Blackwell Publishers, Cambridge and Oxford, 1996.
- GUÉNON, R., *Modern Dünyanın Bunalımı*, (Çev. Mahmut Kanık), Risale Yayınları, İstanbul, 1986.
- GÜLER, Z., (Der. Birsen ÖRS) *19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- HELVACI, A., “Türk Siyasetinde Özensiz Kullanılan bir Kavram: Muhafazakârlık”, *Düşünen Siyaset*, Ekim 1999.
- HEYWOOD, A., , *Siyaset*, Adres Yayınları, Ankara, 2010.
- HUNTINGTON, S., *Medeniyetler Çatışması*, (Der. Murat YILMAZ), Vadi Yayınları, Ankara, 1995.
- KIRK, R., “Muhafazakârlık Fikri”, (Çev. Bengül Güngörmez), *Liberal Düşünce*, Yıl: Sayı: 37, s. 89, Kış, 2005.
- MANNHEİM, *İdeoloji ve Ütopya*, (Çev. Mehmet Okyavuz), Epos Yayınları, Ankara, 2002.
- NİSBET, R., *Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek*, Kadim yayıncılık, (Çev. M. Fatih Serenli, Kudret Bülbül), Ankara, 2007.
- ROSEN, M., ve WOLFF, J., *Siyasal Düşünce*, (Çev. Sevda Çalışkan–Hamit Çalışkan), Dost Kitabevi, Ankara,
- OAKASHETT, M., *On Being Conservative*, Basic Books, Londra, 1962.
- ÖĞÜN, S., S., “Türk Muhafazakârlığının Kültür Kökenleri ve Peyami Safa’nın Yarılgısı”, *Toplum ve Bilim*, 74, Güz, 1997.

Muhafazakâr Düşünce/ Muhafazakârlık

- TOCQUEVILLE, A., *Eski rejim ve Devrim*, (Çev. Turhan Ilgaz), Kesit Yayıncılık, Ankara, 1995,
- TÜRK, H. B., "İdeoloji ve Siyaset", *Siyaset*, (Der. Mümtaz'er Türköne), Lotus Yayınları, İstanbul, 2003.
- YILMAZ, A., *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.
- ZÜRCHER, E.J., "Muhafazakârlık Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık*, Cilt: 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

